

УДК 94 (477.52)

**ЛАЗАРЕВСЬКИЙ О.М., ПОНОМАРЬОВ С.І. –
ТВОРЦІ КОНОТОПСЬКОГО МІСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ****Мокроусов А.І.***(Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв)*

У цій статті містяться відомості про відомих особистостей (XIX - поч. XX ст.) – історика лівобережної України О.М. Лазаревського (1834-1902) та бібліографа С.І. Пономарьова (1828-1913), уродженців м. Конотоп Сумської області (тогочасної Чернігівської губернії), котрі своєю працею створили у 1900 році Конотопський повітовий музей при місцевому земстві (нині Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського).

Ключові слова: *О.М. Лазаревський, С.І. Пономарьов, Конотоп, земство, музей*

26 вересня (10 жовтня за новим стилем) 1900 р. за рішенням сесії земських зборів (від 1899 року) в одній із кімнат земського будинку відкрито музей. В земському будинку також знаходилася бібліотека. Обов'язки завідуючого Конотопське земство поклало на М.П. Кандибу [6; 63-64].

Активну участь у створенні музею брав О.М. Лазаревський, який входив також і в комісію по написанню проекту створення музею (проект затверджено на сесії земських зборів 21-го липня 1900 року) [6; 63-64]. Подаровані ним твори живопису, книги, старовинна зброя, рукописи, а також речі, пов'язані з дружною родиною Лазаревських з Т.Г. Шевченком, стали першими експонатами. Пожертвована бібліографом С.І. Пономарьовим Земству власна бібліотека започаткувала бібліотечний фонд музею.

Дана стаття якраз і присвячена цим відомим особистостям XIX - початку XX ст. – історика лівобережної України О.М. Лазаревському (1834-1902) та бібліографу С.І. Пономарьову (1828-1913), уродженцям м. Конотоп Сумської області (тогочасної Чернігівської губернії), що своєю працею створили Конотопський повітовий музей при місцевому земстві, котрий існує і по теперішній час під назвою

Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського.

Тема статті стосується історії становлення та розвитку одного з найстаріших музеїв України. Є намагання звести події розвитку закладу в хронологічному порядку, оскільки поки що питання залишається малодослідженим. Воно потребує ретельного аналізу та дослідження в рамках проблеми історії розвитку музею від її витоків і до сьогодення. Роботу розпочато з вивчення видатних постатей XIX ст., котрі стали засновниками закладу. В даній статті опрацьовані матеріали як тогочасних авторів – Василенка Миколи «Олександр Матвійович Лазаревський (1834-1902), матеріали до його біографій 1927, так і істориків та краєзнавців сучасності, таких як Рева Л., Акічев Ш., Зільберштейн М., Шейко В., Маленко Є., Дудченко В., Діброва Г. Існує також величезна кількість архівного матеріалу, котрий ще чекає ретельного опрацювання.

Олександр Матвійович Лазаревський – видатний український історик, археограф, бібліограф, краєзнавець, громадський діяч, засновник музею в місті Конотоп, народився 8 (20) червня 1834 року в селі Гирівка (нині Ше-

вченкове) Конотопського повіту в сім'ї службовця. Десяти років вступив до Конотопського повітового дворянського училища, 1850-1854 рр. навчався в 2-й Петербурзькій гімназії, де і зацікавився історією України. З 1853 року починає друкувати свої перші замітки з історії України в газеті «Черниговские губернские ведомости». У 1858 році закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. І в цьому році видає перший збірник «Показчик для вивчення Малоросійського краю». З 1859 року – урядовець Петербурзького губернського правління, колезький секретар Міністерства народної освіти, чиновник Петербурзької археологічної комісії [7; 6-15].

В 1861 році повернувся на Чернігівщину. Працював уповноваженим членом від уряду з'їзду мирових посередників у Чернігівській губернії, наглядачем 3-ї і 4-ї акцизної округи Чернігівської губернії. З 1868 року – член Полтавського окружного суду, з 1869 – голова Кременчуцького суду. З 1872 року – кандидат, а з 1873 – мировий посередник Григорівської дільниці Конотопського повіту, з 1874 року – член Ніжинського окружного суду, з 1879 року – товариш голови Курського, а з 1880 – Київського окружного судів. У грудні 1885 року обраний членом Київської судової палати. Після затвердження земських установ став членом Конотопського повітового земства, кілька разів представляв Конотопський повіт у губернському земстві, обирався почесним мировим посередником. Крім обов'язкової участі на зборах, виконував спеціальні доручення земських зборів, зокрема ревізував діловодство управи, а в 1890 році склав «Памятню книжку Конотопского земства».

У 1880 році Олександр Лазаревський переїздить до Києва, де і мешкає до кінця своїх днів по вулиці Малій Володимирській, працюючи в Київському

окружному суді, а згодом – членом київської судової палати у чині дійсного статського радника. Останні роки життя вченого позначені активним співробітництвом з часописом «Киевская старина», одним з ініціаторів створення якого він був, в та Історичним товариством Нестора-літописця.

З 1880 року О.Лазаревський працює над зведенням зібраних протягом багатьох років документальних матеріалів, які потім лягли в основу «Описания старой Малороссии». Вийшли три томи, присвячені Стародубському, Ніжинському, Прилуцькому полкам, четвертий том (Полтавський полк) історик не встиг закінчити. Перші два томи цього видання удостоєні 32-ї та 37-ї Уварівських премій.

Олександр Лазаревський – знавець історії Гетьманщини, автор близько 450 праць, присвячених історії Лівобережної України 2-ї половини XVII – XVIII ст. Друкувався в журналах «Библиографические записки», «Пчела», «Основа», «Черниговский листок» та інші. Помер О.М. Лазаревський 31 березня (13.04) 1902 року в Києві, похований в с. Гирівці на цвинтарі церкви Пресвятої Покрови. Ім'ям Лазаревського названа одна з центральних вулиць міста, а з вересня 1998 року Конотопською міською радою засновано премію ім. О.М. Лазаревського [8; 15-23].

Великий інтерес привертають дружні зв'язки Т.Г. Шевченка з братами Лазаревськими, уродженцями с. Шевченкове (Гирівки). В цьому селі того часу жила сім'я дрібного поміщика Матвія Лазаревського. Шість його синів – Василь, Михайло, Федір, Яків, Олександр, Іван і дочка Глафіра були шанувальниками творчості Шевченка. Вони належали до прогресивних кіл, поділяли революційно-демократичні погляди Шевченка і перебували під великим впливом його ідей [2].

Знайомство і дружба братів Лазаревських, особливо Федора, Михай-

ла і Василя з Шевченком почалося з часу заслання його царським урядом в солдатчину до Оренбургського корпусу, де вони в різні часи працювали урядовцями в прикордонній комісії, і потім ця дружба продовжувалась все життя. На честь дружби і поваги до своїх друзів, у грудні 1849 року, під час перебування в Оренбурзі, Шевченко написав парний портрет двох братів – Федора і Михайла Лазаревських і подарував їм на пам'ять. Нині ця робота Шевченка зберігається в Санкт-Петербурзькому літературному музеї «Пушкинский дом» [5]. З Яковом Т.Г.Шевченко познайомився у Нижньому Новгороді, пізніше вони кілька разів зустрічалися в Петербурзі. Іван Лазаревський – наймолодший з братів, познайомився з Шевченком в 1858 році в Петербурзі.

Олександр Матвійович Лазаревський познайомився з Т.Г. Шевченком в 1858 році, коли той повернувся із заслання, був з ним в добрих дружніх стосунках. Шевченко подарував йому «Кобзар» з дарчим написом: «Чистому сердцем, доброму козакові Олександрю Лазаревському, кобзар Тарас». Олександр Матвійович доглядав поета під час його хвороби, пізніше супроводжував труну поета на Україну, опублікував кілька розвідок про творчий та життєвий шлях Кобзаря [9; 26].

В серпні 1859 року Т.Г. Шевченко побував у селі Гирявці, де жила мати братів Лазаревських Афанасія Олексіївна. Вони багато розповідали поетові про неї і так склалось почуття прихильності, яке поет висловив у своєму листі до Афанасії Олексіївни: «Благодарных сыновей ваших я привык называть своими родными братьями. Позвольте же Вас называть моею искренне любимой и невиданною матерью. Примите глубокий сыновий поцелуй от глубоко любящего вас Шевченко». Це була остання поїздка Тараса Григоровича по Україні [5].

Особливе місце серед тих, хто мав стосунок до створення та функціонування Конотопського музею, займає ім'я Степана Івановича Пономарьова. С.І. Пономарьов – відомий вчений, бібліограф і літературознавець, член-кореспондент Російської Академії наук, який все життя присвятив філологічним наукам, літературі. Степан Іванович народився 3 серпня 1828 року в місті Конотопі Чернігівської губернії.

Освіту він розпочав у церковно-парафіяльній школі. Вчився дуже добре, багато читав, а завдяки дзвінкому і чистому голосу йому доручали виголосувати вітальні промови на різних шкільних урочистостях.

1 грудня 1840 року помер батько, залишивши дружині та дітям невеликі заощадження. Того ж року Степан закінчив церковно-парафіяльну школу і вступив до Конотопської повітової школи. Та вчився він тут не довго, бо на його здібності звернуло увагу шкільне начальство і порекомендувало матері віддати сина на навчання до Ніжинської гімназії. В одному з листів до дядька Степан писав: «Повідомляю вас що вмю вже читати і писати по латині і по-німецькому так само вивчився...». У Ніжинській гімназії він провчився 6 років [1; 52].

Закінчивши у 1846 році гімназію, юнак вступає на філософський факультет Київського університету Св. Володимира, в 1852 році блискуче складає останній іспит і дістає звання «дійсного студента історико-філологічного факультету, з правом дістати ступінь кандидата по написанню дисертації». Під час навчання в університеті він починає друкуватися в журналі «Московитянин».

До літа 1853 року жив у Києві, шукав роботи, а потім їде до Москви, розраховуючи на допомогу відомого публіциста й історика Погодіна. Не заставши по приїзду його в місті, прия-

мує до Петербурга. А коли і там з роботою не поталанило, повертається до Москви. Нарешті влаштовується в 4-й реальній гімназії позаштатним доглядачем учнів. У Москві він написав дисертацію бібліографічного спрямування, за яку отримав ступінь бібліографічного спрямування, за яку отримав ступінь кандидата наук.

Через сімейні обставини 1855 р. змушений був залишити Москву і виїхати до Конотопа. Невдовзі дістав посаду «молодшого вчителя» російської мови в Полтавській гімназії, а в 1857 році після іспиту – вчителя російської мови і словесності в Полтавському кадетському корпусі.

Ось як згадували Степана Івановича вихованці цього навчального закладу: «Вчителі у нас були добрі, були звичайно і кепські... Але один з них, а саме російської мови Степан Іванович Пономарьов, був навіть на диво рідкісна людина. Він був для нас сонячним променем в суворій похмурій кадетській буденщині. За те – як же ми любили дорогого учителя...».

Починаючи з 50-х років його ім'я все частіше з'являється на сторінках наукових видань того часу. Свої праці він друкував у «Записках Императорской Академии наук», членом-кореспондентом якої був; «Киевских епархальных ведомостях», «Полтавских епархальных ведомостях», «Отечественных записках», «Трудах Киевской Духовной Академии», «Киевлянин» та в багатьох інших тогочасних журналах та газетах. Він мав близько 40 псевдонімів, якими підписував свої статті та нариси: «Граф Біблію», «Київський студент», «Залізник», «Українець», «Один з народу», «Земляк», «Книжник» тощо [1,53-54].

Все своє життя, де б не мешкав Пономарьов, він всі свої кошти витрачав на придбання книжок для своєї бібліотеки, яка у 1863 році становила 3 000 томів. Після тяжкої хвороби в

1867 році він в кінці січня 1868 року іде у відставку і переїздить до Києва, куди перевозить і свою бібліотеку, що складала вже 5 000 тисяч томів. У Києві жив до 1872 року, подекуди від'їзджаючи до Конотопа. Був у добрих стосунках з видатним українським ученим, першим ректором Київського університету М.О. Максимовичем, брав участь у редагуванні тритомного видання його творів. У 1871- 1872 рр. склав повну бібліографію творів М. Максимовича, опублікував низку матеріалів про його життя і діяльність.

Багаторічні бібліографічні пошуки дали змогу вченому підготувати і випустити багато праць про видатних письменників і вчених, зокрема літературно-бібліографічні нариси, присвячені Пушкіну, Некрасову, Крилову, Міцкевичу, Гоголю, Грибоєдову, Лазаревському та ін. За підписом «Тарасій Звонков» Пономарьов надрукував у журналі «Новое время» велику літературно-бібліографічну бесіду про «Кобзаря» Шевченка. Розшукав і надрукував 8 листів Шевченка до різних осіб. Упродовж 20 років (з 1889 до 1910) С.І. Пономарьов пише більше на релігійні теми, друкує вірші.

З перших днів виходу в світ журналу «Киевская старина» Пономарьов стає його постійним співробітником, друкуючи різні матеріали. Упродовж свого життя Пономарьов написав, відредагував та видав близько 700 праць. У виданому в 1913 році Академією Наук списку його праць їх налічувалося 680. Деякі з них залишилися не надрукованими. Серед них «Систематичний каталог Максимовича», «Город Конотоп». Та час немилосердний, сили для праці все менше та менше, в жовтні 1913 року він потрапляє до земської лікарні, де на 86-у році життя його не стало.

Поховано Пономарьова на цвинтарі парафіяльної церкви Успенія Пресвятої Богородиці міста Конотопа.

По смерті Степана Івановича московське товариство Бухгейма випустило книжку, присвячену вченому. Тут надруковані: бібліографія і численні листи до нього відомих літераторів – І. Аксакова, М.Сухомлінова, М.Максимовича, М.Погодіна та ін.

Під кінець життя бібліотека Пономарьова мала приблизно 15 000 примірників. Після довгих вагань та переживань, він вирішує подарувати бібліотеку Конотопському Земству. Частина книг із бібліотеки С.І. Пономарьова започаткувала бібліотечний фонд міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського [1; 54-55].

Повертаючись до історії створення самого музею можна сказати, що

представлена стаття є початком низки досліджень по історії створення, розвитку музею в м. Конотоп. В подальшому планується дослідження саме в форматі детального обговорення непересічних особистостей, пов'язаних з багатолітньою історією музею, або таких, що залишили свій відбиток в історії розвитку закладу, а їх оригінальні надбання зберігаються в скарбниці установи. Яскравим прикладом є і речі, передані Олександром Лазаревським при створенні музею, пов'язані з перебуванням Т.Г. Шевченка в с. Гирявці Конотопського повіту. На теперішній час Конотопський міський краєзнавчий музей носить ім'я Олександра Матвійовича Лазаревського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шейко В.К., Володіна Т.Ю. На перехресті шляхів. - К.: ВД «Фолігрант». - 2012
2. Зільберштейн М. Сторінки історії // Конотопський край . - 1995 - № 85 – с.2 – 25 жовтня
3. Діброва Г.Шевченко і Сумщина . - Червоний промінь, 10 березня 1988
4. Дудченко В. Шевченко і наш край. - Червоний промінь, 10 березня 1982
5. Маленко Є. Зв'язки Т.Г.Шевченка з Сумщиною - Червоний промінь, 8 березня 1964
6. «Кіевская старина», том LXXI Київ, жовтень, 1900 рік, с.63-64
7. Рева Л.Г. «Видатні діячі України. Михайло Іванович Драгомиров, Олександр Матвійович Лазаревський - уродженці м. Конотопа»: збірка наукових праць – Харків: Мачулін, 2016
8. Рева Л.Г. «Олександр Лазаревський - історик, бібліограф, фольклорист»: збірка публікацій за результатами «Конотопських читань, 2011», - Конотоп, 2011
9. Василенко Микола «Олександр Матвійович Лазаревський (1834-1902).» Матеріали до його біографії 1927, квітень; НБУВ. Інститут рукопису. – Ф.Х. № 16976.

Мокроусов А.И. Лазаревский А.М., Пономарёв С.И. – творцы Конотопского краеведческого музея. *В этой статье содержатся сведения об известных личностях XIX начала XX века – историке левобережной Украины А.М. Лазаревского (1834-1902) и библиографе С.И. Пономарёва (1828-1913), уроженцев г. Конотоп, Сумской области (тогдашней Черниговской губернии), своим трудом создавших в 1900 году Конотопский уездный музей при местном земстве (ныне Конотопский городской краеведческий музей им. А.М. Лазаревского).*

Ключевые слова: А.М. Лазаревский, С.И. Пономарев, Конотоп, земство, музей

Mokrousov A.I. Lazarevsky O.M., Ponomariov S.I. – the creators of Konotop Museum. *This article contains information about the well-known personalities (XIX century of the XX century) - historians of the left-bank Ukraine O.M. Lazarevsky (1834-1902) and the bibliographer S.I. Ponomariov (1828-1913), native of Konotop, Sumy region (the then Chernihiv province), who, by their work, created in 1900 the Konotop Regional Museum with the local zemstvo (still exists under the name of Konotop Museum of Local Lore. O.M. Lazarevsky).*

Keywords: O.M. Lazarevsky, S.I. Ponomariov, Konotop, zemstvo, museum